

DOI: 10.21564/2786-7811.1.290479

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВАКЦИНАЦІЇ В АПТЕКАХ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Пашков Віталій Михайлович,

професор кафедри цивільного, господарського і фінансового права
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
завідувач лабораторії дослідження проблем національної безпеки
у сфері громадського здоров'я

НДІ вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України

ORCID: 0000-0001-9489-7768

e-mail: v.pashkov26.06@ukr.net

Гнедик Євген Сергійович,

молодший науковий співробітник

НДІ вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України

ORCID: 0000-0003-3005-3624

e-mail: ev.gnedik@gmail.com

Анотація. Подолання інфекційних захворювань, що спровоковані військовою агресією з боку РФ ставлять перед державою нові виклики. І мова йде не лише про розробку нових видів вакцин або оновлення фармацевтичного виробництва. Дуже часто в умовах війни причиною несвоєчасної реакції стають недоліки в організації вакцинації населення. Це пов'язано з ігноруванням не тільки досвіду розвинутих країн з боку МОЗ України а і, на перший погляд, не суттєвою причиною, це підготовка кваліфікованих кадрів. Мова йде про імплементацію Директиви 2005/36/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 7 вересня 2005 р. про визнання професійних кваліфікацій. В даному випадку мова йде про підготовку фармацевтів, які за міжнародною класифікацією є медичними працівниками. В Україні, на жаль, існує чітке розмежування медичних і фармацевтичних працівників. Як наслідок, фармацевти не мають право виконувати найпростіші обов'язки, що мають право виконувати будь які медичні

працівники. В нашому випадку, мова йде про вакцинацію населення. У багатьох розвинутих країнах, первинний огляд (діагностику) пацієнтів, перед вакцинацією, мають право виконувати саме фармацевтичні працівники. Досить знаковим є досвід ФРН. В Німеччині, відповідно до Закону «Про аптеки», спеціально підготовлені фармацевти, при наявності спеціального обладнання та приміщень, мають право проводити первинний огляд пацієнта та робити вакцинацію пацієнтів. Чи можливо сьогодні це в Україні, на перший погляд так але за деякими обмеженнями. Справа в тому, що той обсяг знань яким повинні володіти сучасні європейські фармацевти, для більшості українських фармацевтів, не завжди є досяжним. Професія фармацевт вимагає наявність ш широкого кола знань. Крім того європейський фармацевт стає таким, лише у випадку стаціонарного навчання на денній формі. На жаль українська система підготовки передбачає заочну форму навчання поряд з денною. Саме тому вітчизняні фармацевти, у багатьох випадках, не в змозі конкурувати з іноземними фармацевтами з країн ЄС. Саме тому українським фармацевтам не можна довіряти виконувати функції медичних працівників, в тому числі, здійснювати вакцинацію населення.

Ключові слова: епідеміологічна безпека, вакцинація, вакцинація в умовах аптеки, іноземний досвід вакцинування.

LEGAL FRAMEWORK FOR VACCINATION IN PHARMACIES: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES

Vitalii M. Pashkov,

Head at the Department of Civil, Commercial and Financial Law
Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University;
Head of the Laboratory for National Security Issues in Public Health
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0001-9489-7768

e-mail: v.pashkov26.06@ukr.net

Yevhen S. Hnedik,

Junior Researcher

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-3005-3624

e-mail: ev.gnedik@gmail.com

Summary. Overcoming infectious diseases provoked by military aggression from the Russian Federation presents new challenges for the state. It's not just about developing new vaccines or updating pharmaceutical production. Very often, shortcomings in organizing population vaccination are the reason for the delayed response in times of war. This is related not only to the ignorance of the experience of developed countries by the Ministry of Health of Ukraine but also, seemingly not essential, to the preparation of qualified personnel. It concerns the implementation of Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications. In this case, it is about the training of pharmacists, who are considered medical professionals according to international classification. Unfortunately, in Ukraine, there is a clear distinction between medical and pharmaceutical professionals. As a result, pharmacists do not have the right to perform even the simplest duties that any medical professional has the right to perform. In our case, it is about population vaccination. In many developed countries, primary examination (diagnosis) of patients before vaccination can be performed by pharmaceutical professionals. The experience of Germany is quite significant in this regard. According to the Law on Pharmacies, specially trained pharmacists, with the availability of special equipment and premises, have the right to conduct the primary examination of patients and vaccinate them. Can this be done in Ukraine today? At first glance, yes, but with some restrictions. The point is that the level of knowledge that modern European pharmacists must possess is not always achievable for most Ukrainian pharmacists. The profession of a pharmacist requires a wide range of knowledge. Moreover, a European pharmacist becomes such only

through full-time education. Unfortunately, the Ukrainian training system involves part-time education alongside full-time. Therefore, Ukrainian pharmacists, in many cases, cannot compete with foreign pharmacists from EU countries. This is why Ukrainian pharmacists cannot be trusted to perform the functions of medical professionals, including population vaccination.

Key words: epidemiological security, vaccination, vaccination in pharmacy settings, foreign experience in vaccination.

Постановка проблеми. Зрозуміло, що подолання епідемічної ситуації як у період бойових дій так і після закінчення війни потребує іншого підходу у проведенні вакцинації населення. Просто розробки нових ефективних вакцин як важливого засобу зниження загрози громадському здоров'ю, вже недостатньо. Виклики і загрози, що виникли не лише після підриву окупантами Каховської ГЕС, а і велика кількість трупів вояків збройних сил окупантів, ставлять перед владою використання інших правових та організаційних інструментів локалізації інфекційних захворювань ніж ті, що передбачені законодавством України про епідемічну безпеку. Зокрема мова йде про наступні законодавчі акти: Основи законодавства України про охорону здоров'я; Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»; «Про захист населення від інфекційних хвороб». Ці закони визначають обов'язок громадян вакцинуватися, обов'язок держави забезпечувати цей процес, контролювати його якість, доступність та безперервність.

Основний документ, який регулює процес вакцинації, це наказ Міністерства охорони здоров'я від 16.09.2011 року №595 «Про порядок проведення профілактичних щеплень в Україні та контроль якості й обігу медичних імунобіологічних препаратів».

Однак проблема в тому, що в період війни епідемічна ситуація в країні значно погіршилася з різних причин. Як тварини так і трупи людей завдають

величезної шкоди середовищу а саме, при розкладенні все, чим та людина хворіла, виходить назовні та й сама по собі трупна паличка небезпечна [1].

Але на жаль Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ), можливо в силу своєї консервативності не в змозі використовувати досвід розвинутих країн щодо організації необхідного рівня охоплення населення вакцинацією. Хоча, якщо бути відвертим, МОЗ здійснював невдалу спробу запровадити європейський досвід. Між тим, в даному випадку просто бажання недостатнє. Необхідно паралельно вирішувати питання підготовки кваліфікованих кадрів.

Так, наказом МОЗ України від 17.02.2023 року № 319 «Про затвердження Змін до Положення про організацію і проведення профілактичних щеплень» в Положення про організацію і проведення профілактичних щеплень, були внесені зміни та доповнення, що надавали право окремим категоріям фармацевтів здійснювати щеплення громадян [2].

Зміни до Положення були викладені так (абз.2 п.4): «У пунктах щеплень для здійснення вакцинації можуть бути задіяні лише ті медичні та фармацевтичні працівники (лікар, фаховий молодший бакалавр, молодший бакалавр, бакалавр за спеціальністю 223 «Медсестринство» галузі знань 22 «Охорона здоров'я»), у тому числі фармацевт, фармацевт клінічний, які пройшли спеціальні щорічні навчання з питань вакцинації та володіють правилами організації і технікою проведення щеплень, а також навичками надання домедичної допомоги при невідкладних станах. Медичний і фармацевтичний персонал, який не пройшов спеціальні щорічні навчання з питань вакцинації, не допускається до проведення щеплень». Далі (абз. 1 п. 7) уточнював: «Для забезпечення своєчасного проведення профілактичних щеплень лікар, фаховий молодший бакалавр, молодший бакалавр, бакалавр за спеціальністю 223 «Медсестринство» галузі знань 22 «Охорона здоров'я», фармацевт, фармацевт клінічний».

Недоліком можна було вважати те, що аптека не була визначена в жодному документі як можливий пункт щеплень.

Через деякий час, цей наказ був скасований. Як виявилось він не був поданий на державну реєстрацію, хоча і підлягав реєстрації.

Між тим, у більшості європейських країн, працівники аптек, зокрема фармацевти були залученні для проведення вакцинації населення, а аптеки пр. и визначених умовах визнавалися центрами для проведення вакцинації.

Фармацевти в кількох європейських країнах історично були залучені до постачання та введення різних вакцин, таких як грип, віруси папіломи людини та пневмококова. Враховуючи їх досвід, клінічну освіту та ролі, пов'язані з пацієнтами в різних умовах, професійні спільноти фармацевтів у багатьох країнах лобіюють уряди та установи громадської охорони здоров'я, щоб забезпечити включення фармацевтів у свої плани вакцинації проти COVID-19 і тим самим дозволити швидку вакцинацію у населення. Попередній систематичний огляд показав, що програми вакцинації, що проводяться фармацевтами, широко приймаються пацієнтами та допомагають покращити доступність та швидкість вакцинації [3]. Однак організаційні бар'єри часто заважають фармацевтам брати участь у програмах вакцинації [4]. Саме це і відбувається в Україні, всупереч, не лише досвіду розвинутих країн, а і здоровому глузду.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженням проблем вакцинації населення, займалося і продовжує займатися багато правознавців, такі як: А. Гаркуша, Н. Гуторова, Р. Майданик, П. Нога, С. СтеценкоТ. Михайличенко та інші. Зазначенні науковці розглядали існуючі проблеми вакцинації населення у тому числі проводили аналіз державної політики у цій сфері переважно через призму мирного часу.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні наявності правових можливостей покращення ситуації з вакцинацією населення на фоні погіршення епідемічної ситуації в країні у зв'язку з війною. Також варто проаналізувати законодавчий досвід європейських країн у залученні для вакцинації працівників аптек, зокрема фармацевтів.

Виклад основного матеріалу. На міжнародному рівні, ще під час пандемії COVID-19 питання покращення організації вакцинації населення призвело до координації існуючих служб у величезних масштабах [5; 6; 7], а також до розробки та впровадження нових стратегій вакцинації для забезпечення максимальної вакцинації населення у найкоротші терміни [8; 9; 10].

Залучення до вакцинації працівників аптек та/або фармацевтів було запроваджено в ФРН, Хорватії, Італії, Ірландії, Швейцарії, Іспанії (на рівні клінічних фармацевтів), Великій Британії тощо.

В ФРН в Законі про аптеки чітко встановлюється необхідність створення спеціальних кабінетів для вакцинації населення та ж додаткових вимог для кваліфікації фармацевтів [11].

У нещодавній кампанії на підтримку вакцинації проти грипу в громадських аптеках лікарі проводили вакцинацію пацієнтів в аптеках. Ця кампанія була спрямована на те, щоб переконати уряд зробити послуги вакцинації доступнішими для населення через аптеки [12].

В Італії, з квітня 2021 року, у міру просування кампанії вакцинації проти COVID-19, Міністр охорони здоров'я підписав протокол, який дозволяє місцевим фармацевтам, які пройшли спеціальний центральний курс навчання та вакцинувати населення у своїх аптеках. З червня 2021 року після проходження необхідного курсу навчання дільничні фармацевти були залучені до введення вакцин [3].

За десять років, що передували COVID-19, фармацевти в Ірландській Республіці відігравали все більш важливу роль у забезпеченні вакцинами, починаючи з сезонної вакцинації проти грипу в 2011 [13]. З того часу ця роль була розширена за рахунок вакцинації проти пневмокока та герпесу. Були внесені законодавчі зміни, щоб полегшити безперервне проведення вакцинації фармацевтами під час пандемії [14].

В Швейцарії з 2015 року обцинним фармацевтам деяких кантонів дозволено вводити вакцини після проходження спеціалізованого навчання, сертифікованого Швейцарською асоціацією фармацевтів [3].

В Іспанії клінічні фармацевти разом з лікарями займаються вакцинацією [3].

У Великій Британії громадські аптеки беруть активну участь у вакцинації поряд з лікарнями та громадськими центрами вакцинації [15; 16]. Фармацевти можуть розмістити пункт вакцинації відповідно до договірної угоди безпосередньо з Національною службою охорони здоров'я Великій Британії. Фармацевтам дозволено користуватися сусідніми приміщеннями, якщо їхнє власне приміщення не підходить для введення вакцинації [17].

Залучення фармацевтів до проведення вакцинації стає життєво важливим кроком уперед, щоб забезпечити масову вакцинацію в найкоротший термін. Однак, необхідно переглянути практику та політику в окремих європейських країнах, в тому числі в Україні. У тих випадках, коли внесок фармацевтів залишається обмеженим логістикою, постачанням та підготовкою вакцини перед введенням, слід запитати думки зацікавлених сторін, включаючи осіб, які визначають політику, та інших медичних працівників, щоб делегувати подальші ролі фармацевтам з метою сприяння змінам у відповідних правових рамках, що дозволяють проводити введення вакцини. Підвищення довіри, знань та навичок фармацевтів, а також належна винагорода за їхню участь у вакцинації мають життєво важливе значення для забезпечення ефективності програм вакцинації [3]. Участь фармацевтів може також вимагати звичайних клінічних послуг, таких як ведення легких захворювань, збирання анамнезу наркотиків, видача рецептів, делегувати безрецептурне консультування технічним фахівцям аптек та допоміжному персоналу, тим самим вивільняючи роль фармацевтів. Багато країн вже давно впровадили незалежні від фармацевтів послуги з виписування рецептів, що дозволяють фармацевтам виписувати ліки у сфері своєї компетенції [18].

Але необхідне пам'ятати, що за визначенням ВООЗ в 1994 році та Європейського бюро ВООЗ в 2019 році: «Фармацевти поза лікарняних аптек належать до медичних працівників, які найбільш доступні для населення, і є однією з основних ланок первинної медико-санітарної допомоги». Спроба віднести фармацевтів до медичних працівників для України є новелою, але зобов'язує багато до чого.

Крім того, Радою фармацевтичної практики FIP прийнято таке визначення: «Фармацевт – це медичний працівник, який здобув наукову підготовку у вищому навчальному закладі, компетентний у всіх аспектах постачання та використання лікарських засобів. Фармацевти забезпечують доступ до безпечних, економічно ефективних та якісних препаратів, а також їх відповідальне застосування окремими пацієнтами та системами охорони здоров'я. Фармацевти – це медичні працівники зі спеціальною освітою та підготовкою, на яких державними органами чи іншими відповідними (наприклад, регіональними, провінційними) органами влади покладено завдання щодо управління розподілом лікарських засобів споживачам та реалізації належних заходів щодо забезпечення їх безпечного та ефективного застосування».

Відразу необхідно підкреслити, що в українському законодавстві чітке визначення поняття «фармацевт» взагалі відсутнє, в найкращому випадку у спрощеній формі характеризуються окремі права й обов'язки цієї категорії працівників, та пов'язується з отриманням фармацевтичної освіти. Складається враження, що фармацевти мають опосередковане відношення до охорони здоров'я, а основні критерії їх діяльності пов'язуються з торгівлею. А назвати фармацевта медичним працівником – це взагалі нонсенс в українських реаліях [19].

Так, відповідно до Закону Федеративної Республіки Німеччини «Bundes-Apothekerordnung» (Федеральні Правила фармацевта) [20], здійснення професії фармацевта – це провадження фармацевтичної діяльності під професійним найменуванням «фармацевт». Фармацевтична діяльність включає, зокрема:

1. Виробництво лікарських засобів;
2. Дослідження лікарських засобів, розробку, виробництво, випробування лікарських засобів, діяльність зі схвалення лікарських засобів, фармаконагляд та запобігання ризикам у фармацевтичній промисловості;
3. Тестування лікарських засобів у лабораторії;
4. Зберігання, забезпечення якості та реалізацію лікарських засобів на оптовому рівні;
5. Складування, виробництво, випробування, зберігання, розподіл та відпуск безпечних та ефективних лікарських засобів необхідної якості в аптеках, відкритих для населення;
6. Виробництво, випробування, зберігання та відпуск безпечних та ефективних лікарських засобів необхідної якості у лікарнях;
7. Інформування та рекомендації щодо лікарських засобів, включаючи їх належне застосування;
8. Повідомлення про небажані реакції на ліки до компетентних органів;
9. Персоналізована підтримка пацієнтів при самолікуванні;
10. Діяльність у місцевих або національних кампаніях, пов'язаних зі здоров'ям;
11. Діяльність у галузі фармації, аптек та медичних виробів в органах управління охороною здоров'я у федеральних, державних та місцевих органах влади, а також у державних корпораціях, професійних та спеціалізованих асоціаціях;
12. Викладацька та дослідницька діяльність в університетах, а також викладання у закладах освіти та професійно-технічних училищах у галузі фармацевтики.

На міжнародному рівні ролі та функції фармацевта описані ВООЗ та FIP у 2011 році:

1. Виготовлення, отримання, зберігання, забезпечення безпеки, розподіл, введення, відпуск та утилізація медичної продукції: 1.1. Виготовлення

екстемпоральних лікарських форм та медичної продукції; 1.2. Отримання, зберігання та забезпечення збереження лікарських засобів та медичної продукції; 1.3. Розподіл лікарських засобів та медичної продукції; 1.4. Введення лікарських засобів, вакцин та інших ін'єкційних препаратів (мова йде про вакцинацію); 1.5. Відпуск медичної продукції; 1.6. Утилізація лікарських засобів та медичної продукції;

2. Забезпечення ефективного ведення медикаментозної терапії: 2.1. Оцінка стану здоров'я пацієнта та його потреб у медичній допомозі; 2.2. Ведення медикаментозної терапії пацієнта; 2.3. Відстеження здоров'я пацієнта та результатів його лікування; 2.4. Надання інформації про лікарські засоби та з питань, що стосуються здоров'я;

3. Підтримка та покращання професійної діяльності: 3.1. Планування та реалізація стратегій належної фармацевтичної практики для вдосконалення професійної діяльності;

4. Сприяння підвищенню ефективності системи охорони здоров'я та охорони громадського здоров'я: 4.1. Поширення перевіреної інформації про лікарські засоби та різні аспекти самодопомоги; 4.2. Участь у реалізації заходів та надання послуг у галузі профілактики; 4.3. Дотримання встановлених на національному рівні професійних обов'язків, правил та законодавчих актів; 4.4. Пропаганда та сприяння реалізації державної політики, спрямованої на покращання стану здоров'я населення.

Зрозуміло, що коло обов'язків фармацевта дуже широке і потребує спеціальної підготовки. Наприклад, можна звернути увагу на обов'язок фармацевта здійснювати вакцинацію, проводити окремі діагностичні процедури. Тобто європейський звичайний фармацевт – це дійсно медичний працівник, а не працівник закладу торгівлі.

Можливо, саме тому Директива 2005/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 вересня 2005 р. про визнання професійних кваліфікацій (текст, що має відношення до Європейської економічної зони) [21], встановлює, що свідоцтво

про формальну кваліфікацію фармацевта має свідчити про навчання тривалістю не менше ніж 5 років, у тому числі не менше 4 років очної теоретичної та практичної підготовки в університеті (ч. 2 ст. 44). Крім того, 6-місячне стажування у загальнодоступній аптеці або у лікарні під наглядом фармацевтичного відділу цієї лікарні.

Підготовка фармацевтів повинна гарантувати, що зацікавлена особа набула таких знань та навичок: (а) адекватне знання лікарських засобів та речовин, що використовуються при виробництві ліків; (б) адекватні знання фармацевтичної технології та фізичних, хімічних, біологічних і мікробіологічних випробувань лікарських засобів; (с) адекватне знання метаболізму та дії лікарських засобів, дії токсичних речовин та застосування лікарських засобів; (д) достатні знання для оцінки наукових даних про лікарські засоби, щоб мати можливість надавати відповідну інформацію на основі цих знань; (е) адекватне знання юридичних та інших вимог, пов'язаних із фармацевтикою.

Висновки та пропозиції. В Україні як і в деяких країнах роль фармацевтів обмежується лише логістикою та консультацією пацієнтів. Однак, досвід країн Європи свідчить про підвищення ролі фармацевтів як працівників сфери охорони здоров'я у збереженні здоров'я громадян шляхом вакцинації населення. Однак, це потребує зовсім іншої підхід у підготовці та навчанні фармацевтів. На жаль, кваліфікація та невизначеність українських фармацевтів створює перешкоди у впровадженні на законодавчому рівні нових організаційних новел у вакцинації населення в умовах аптек.

ЛІТЕРАТУРА

1. Урбанська Т. Трупи окупантів – величезна проблема для доквілля, і коли розкладаються, і коли горять. УНІАН. 2022. URL: <https://www.unian.ua/ecology/ekolog-olena-kravchenko-trupi-okupantiv-velichezna-problema-dlya-dovkillya-i-koli-rozkladayutsya-i-koli-goryat-11771923.html>. (дата звернення: 12.09.2023).

2. Про затвердження Змін до Положення про організацію і проведення профілактичних щеплень: Наказ МОЗ України від 17.02.2023 р. № 319. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-17022023--319-pro-zatverdzhennja-zmin-do-polozhennja-pro-organizaciju-i-provedennja-profilaktichnih-sheplen>. (дата звернення: 12.09.2023).

3. Paudyal V., Fialova D., Henman M. C., Hazen A., Okuyan B., et al. Pharmacists' involvement in COVID-19 vaccination across Europe: a situational analysis of current practice and policy. *International Journal of Clinical Pharmacy*. 2021. № 43. P. 1139–1148. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11096-021-01301-7>. (дата звернення: 12.09.2023).

4. Burson R.C., Bуттенгейм А.М., Армстронг А., Феємстер К.А. Community pharmacies as sites of adult vaccination: a systematic review. *Hum Vaccin Immunother*. 2016.№12.P.3146–3159.

5. Dawoud D., Chen A.M., Rossing C.V., Garcia-Cardenas V., Law A.V., Aslani P., et al. Pharmacy practice research priorities during the COVID-19 pandemic: recommendations of a panel of experts convened by FIP Pharmacy Practice Research Special Interest Group. *Res Soc Admin Pharm*. 2021. №17(1). P. 1903–1907.

6. Zheng S.Q., Yang L., Zhou P.X., Li H.B. and other Recommendations and guidance for providing pharmaceutical care services during COVID-19 pandemic: a China perspective. *Res Soc Admin Pharm*. 2021. №17. P. 1819–1824.

7. Koster E.S., Philbert D., Bouvy M.L. Impact of the COVID-19 epidemic on the provision of pharmaceutical care in community pharmacies. *Res Soc Admin Pharm*. 2021. №17(1). P.2002–2004.

8. Centre for disease control and prevention. Understanding the Federal Retail Pharmacy Program for COVID-19 Vaccination. URL: <https://www.cdc.gov/vaccines/covid-19/retail-pharmacy-program/index.html>. (дата звернення: 12.09.2023).

9. General Pharmaceutical Council. COVID-19 vaccination programme. URL: <https://www.pharmacyregulation.org/standards/guidance/qa-coronavirus/covid-19-vaccination-programme>. (дата звернення: 12.09.2023).

10. Royal Pharmaceutical Society. COVID-19 vaccines. URL: <https://www.rpharms.com/resources/pharmacy-guides/coronavirus-covid-19/covid-19-vaccines>. (дата звернення: 12.09.2023).

11. Bundesamt für Justiz. Gesetz über das Apothekenwesen (Apothekengesetz - ApoG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/apog/BJNR006970960.html>. (дата звернення: 12.09.2023).

12. Announcement and call of the project. Vaccination against flu in pharmacies in 2020. Croatian Pharmaceutical Chamber. URL: <https://www.hljk.hr/Vijesti/tabid/37/ctl/Details/mid/4861/ItemID/6594/Default.aspx>. (дата звернення: 12.09.2023).

13. Pharmaceutical Society of Ireland. Guidance on the Provision of Vaccination Services by Pharmacists in Retail Pharmacy Businesses. 2019. URL: https://www.thepsi.ie/Libraries/Folder_Pharmacy_Practice_Guidance/PPGF_02_8_Guidance_on_the_Provision_of_Vaccination_Services_by_Pharmacists_in_a_Retail_Pharmacy_Businesses.sflb.ashx. (дата звернення: 12.09.2023).

14. Government of Ireland. Medicinal Products (Prescription and Control of Supply) (Amendment) (No.5) Regulations (S.I. No. 401 of 2020). 2020. Office of the Attorney General, Ireland. URL: <https://www.irishstatutebook.ie>. (дата звернення: 12.09.2023).

15. General Pharmaceutical Council. COVID-19 vaccination programme. URL: <https://www.pharmacyregulation.org/standards/guidance/qa-coronavirus/covid-19-vaccination-programme>. (дата звернення: 12.09.2023).

16. Royal Pharmaceutical Society. COVID-19 vaccines. URL: <https://www.rpharms.com/resources/pharmacy-guides/coronavirus-covid-19/covid-19-vaccines>. (дата звернення: 12.09.2023).

17. Community pharmacy local enhanced service–coronavirus vaccination. COVID-19 vaccination programme 2020/21. URL: <https://www.england.nhs.uk/coronavirus/wp-content/uploads/sites/52/2020/12/C1197-community-pharmacy-local-enhanced-service-coronavirus-vaccination-v3-.pdf>. (дата звернення: 12.09.2023).
18. Noblet T., Marriott J., Graham-Clarke E., Shirley D., Rushton A. Clinical and cost-effectiveness of non-medical prescribing: a systematic review of randomised controlled trials. 2018. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0193286>. (дата звернення: 12.09.2023).
19. Пашков В.М. Про законодавчі ризики підготовки українських фармацевтів. Щотижневик АПТЕКА. 2022. № 47/48. URL: <https://www.apteka.ua/article/652716>. (дата звернення: 12.09.2023).
20. Bundesamt für Justiz. Bundes-Apothekerordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bapo/BJNR006010968.html>. (дата звернення: 12.09.2023).
21. Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32005L0036>. (дата звернення: 12.09.2023).